

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

**СТРАДАЊЕ / ЈЕВРЕЈИ;
250 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ЛУДВИГА ВАН БЕТОВЕНА
&
СТРЕМЉЕЊЕ У УМЕТНОСТИ**

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Биљана Миндић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Проф. др Биљана Мандић
Проф. др Јелена Атанасијевић

Рецензенти

- Димитрије Големовић, редовни професор, Факултет музичке уметности у Београду
Бранка Радовић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Снежана Николајевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Ира Продавов Крајишник, редовни професор, Академија уметности у Новом Саду
Невена Даковић, редовни професор, Факултет драмских уметности у Београду
Марија Гирић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Биљана Павловић, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић
Невена Ђеклић, редовни професор, Музичка академија у Источно Сарајево
Зоран Божанић, ванредни професор, Факултет музичке уметности у Београду
Виолета Шаренац, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Јелена Беочанин, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Ивана Вуксановић, доцент, Факултет музичке уметности у Београду
Младен Марковић, доцент, Факултет музичке уметности у Београду
Кристина Парезановић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Невена Вујошевић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Ања Лазаревић Коцић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Владимир Трмчић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

- Др Данијела М. Димковић, доцент (Факултет примењених уметности Универзитета у Београду)
Др Милаи Д. Максимовић, доцент (Архитектонски факултет Универзитета у Београду)
Др Ратка П. Чолић, доцент (Архитектонски факултет Универзитета у Београду)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига III

СТРАДАЊЕ / ЈЕВРЕЈИ;
250 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА
ЛУДВИГА ВАН БЕТОВЕНА
&
СТРЕМЉЕЊЕ У УМЕТНОСТИ

Уредници

Проф. др Биљана Мандић
Проф. др Јелена Атанасијевић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XV МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ТРЕЋОЈ, УМЕТНИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА XV МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 9

СТРАДАЊЕ / ЈЕВРЕЈИ; 250 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ЛУДВИГА ВАН БЕТОВЕНА

Марија М. ЂИРИЋ

ДЕЧЈА ЛИЦА ЛЕТЕЂЕГ ЦИРКУСА И НЕКИ МУЗИЧКИ АСПЕКТИ
ВИШЕМЕДИЈСКЕ УМЕТНОСТИ ГРУПЕ *МОНТИ ПАУТОН* / 19

Ања З. ЛАЗАРЕВИЋ КОЦИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО ГУСТАВА МАЛЕРА / 31

Маја В. РАДИВОЈЕВИЋ СЛАВКОВИЋ

ОТКЛОН ОД ТРАДИЦИЈЕ: НИК КЕЈВ И МУЗИЧКИ ВИДЕО / 41

Маиа Д. СПАИЋ

RICORDA COSA TI HANNO FATTO AD AUSCHWITZ ЛУИЋИЈА НОНА / 51

Зорана С. ГУЈА и Бољдан Д. ДРАЖЕТА

ОСНОВЕ ЈЕВРЕЈСКЕ СЕФАРДСКЕ МУЗИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И *WORLD MUSIC* СЦЕНА / 63

Мирко Р. ЈЕРЕМИЋ

О МУЗИЦИ ЕРИХА ЕЛИШЕ САМЛАИЋА И НОВООТКРИВЕНОЈ
КОМПОЗИЦИЈИ *ПЕСНИК И ПРОЛЕЂЕ*, ЗА МУШКИ ГЛАС И КЛАВИР / 77

Сања Р. ПАНТОВИЋ

ПРИСТУП И ОТКРИЋА У КЛАВИРСКОЈ ПЕДАГОГИЈИ
ЛУДВИГА ВАН БЕТОВЕНА / 97

Александра Љ. РАДЕНКОВИЋ

О ПРОБЛЕМУ РАЗУМЕВАЊА И ТУМАЧЕЊА МЕТРОНОМСКИХ
ОЗНАКА У БЕТОВЕНОВИМ КЛАВИРСКИМ СОНАТАМА / 107

Биљана Љ. МАНДИЋ

ЛУДВИГ ВАН БЕТОВЕН „НА ЧАСУ” МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ:
ДРАМАТИЗАЦИЈА НАСТАВНОГ САДРЖАЈА / 119

Ерна Б. ДЕЛИЋ

ВИСКОНТИЈЕВ 'ПОРТРЕТ' ЛУДВИГА / 133

Марија М. КАПЛАРЕВИЋ

НАСТАВА СОЛФЕЂА НА ДАЉИНУ У ОСНОВНОЈ
МУЗИЧКОЈ ШКОЛИ – ПРИКАЗ ЈЕДНОГ МОДЕЛА / 151

СТРЕМЉЕЊЕ У УМЕТНОСТИ

Бојана В. ПАШАЈЛИЋ

МЕМОРИЈАЛНА АРХИТЕКТУРА КАО ПОТЕНЦИЈАЛНО
МЕСТО ОДРЖАВАЊА ПЕРФОРМАНСА, МЕМОРИЈАЛНИХ И
КУЛТУРНИХ ДОГАЂАЈА У ГРАДУ - СЛУЧАЈ МЕМОРИЈАЛНОГ
ПАРКА „КРАГУЈЕВАЧКИ ОКТОБАР” / СПОМЕН - ОБЕЛЕЖЈЕ
ХРВАТСКОГ НАРОДА И СПОМЕНИК КРИСТАЛНИ ЦВЕТ / 171

Јована Н. ЂОРЂЕВИЋ

РАЗВОЈ УЛОГЕ МУЗЕЈА: ОД МЕСТА СЕЋАЊА ДО МЕСТА
КОНСТРУКЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА И ИСКУСТВА / 187

Миа М. АРСЕНИЈЕВИЋ

ОДНОС ПРИВАТНОГ И ЈАВНОГ У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА
ПЕРИЋА „МУЗЕЈ ДЕТИЊСТВА” / 199

Саша Ј. МИХАЈЛОВ

КУЛТУРНО ДОБРО „СТАРО САЈМИШТЕ-ЛОГОР ГЕСТАПОА”
- МЕСТО ЗАБОРАВА И/ИЛИ СЕЋАЊА / 215

Тамара С. ВУЧЕНОВИЋ

НОВА ПАРАДИГМА КУЛТУРЕ
У ИНФОРМАЦИОНОМ ДРУШТВУ / 235

Ања З. ЛАЗАРЕВИЋ КОЦИЋ¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за музичку теорију и педагозију

ЈЕВРЕЈСТВО ГУСТАВА МАЛЕРА

Другу половину XIX века у Бечу обележило је јављање генерације изузетних јеврејских музичара, писаца, интелектуалаца. Њихов успон био је брз и континуиран. Међу њима је био и Густав Малер, који је изабран за директора Бечке дворске опере. Тиме је достигао највишу могућу професионалну позицију у граду изванредне музичке традиције. Истовремено, нови вид антисемитизма се развијао у Бечу у периоду *fin de siècle*-а, и то у веома различитим видовима. Шта је значило (за Малера) бити Јеврејин у Аустроугарском царству? Овај рад тежи томе да из различитих углова донекле осветли Малерово јеврејство, све на шта је оно директно и индиректно утицало, као и композиторов лични став о овом питању који проналазимо у његовим препискама са пријатељима и члановима породице.

Кључне речи: Густав Малер, јеврејство, утицај на живот и рад, Беч, антисемитизам

У животу и стваралаштву аустријског композитора Густава Малера (1860-1911), јеврејство представља једно од највећих питања. То питање задире у сваку пору његовог личног и професионалног живота, али и путева којима је кроз те животе корачао. Испрва и наизглед крајње лично питање, постало је централно место његовог професионалног ангажовања. У Малеровом зрелом животном и стваралачком добу, ситуација је додатно усложњена великим историјским и друштвеним питањем јеврејства у Европи крајем XIX и почетком XX века.

Ретки су великани који су живели и радили пре Другог светског рата, а којима је јеврејство у толикој мери утицало на живот као што је то случај са Малером. У његовом животу композитора и диригента, јеврејство представља, поред изузетно важног, и једно од најкомплекснијих питања. Оно је за Малера било лично и, истовремено, потпуно јавно, условљено друштвеним приликама од самог почетка па све до краја његовог живота. Ово важно питање, стицајем околности и историјских прилика, у одређеном моменту постало је централна тема Малеровог живота.

Као што је јеврејство одредило превише тога у Малеровом животу, одредило је, узрочно-последично, и многе написе о његовој уметности и њему самом. Литература која се непосредно или посредно бави Малеровим јеврејским пореклом, као и утицајем које је то порекло имало на све аспекте његовог личног и професионалног живота, врло је богата. Ти написи варирају од оних у којима се јеврејство констатује у контексту Малеровог порекла, до написа у којима сваки аспект Малеровог живота бива обожан овом чињеницом. Иако Малер, свакако у великој мери, јесте био жртва антисемитизма, истина стоји негде између ове две струје.

Сам композитор је имао прилично необичан однос према свом пореклу и вери, те је ово, свакако, поред историјског тренутка, допринело томе да чињеница да је Јеврејин буде од толико велике важности и свима онима који су се (до

1 anja.lazarevic.kocic@filum.kg.ac.rs

данас) бавили његовим стваралаштвом. Иако човек изузетне духовности, иако његова музика обилује јеврејским и хришћанским топосима, практиковање вере Малеру никада није било блиско.

Неколико основних тема се намеће када је у питању утицај јудаизма, а у ширем смислу – јеврејства/јеврејског идентитета, на Малеров животни и радни пут. Свака од ових тема је изузетно широка, а овај рад тежи томе да их све дефинише, осветли али да укаже на контекст у коме можемо сагледати питање јеврејства током његовог детињства и живота у Бечу. Дакле, основне теме су:

- Малерово порекло
- детињство – у контексту утицаја вере, јеврејске културе и заједнице на живот његове породице
- историјски контекст
- културална и друштвена клима Беча у периоду Малеровог живота и рада у том граду
- утицај јеврејства на његову каријеру (мисли се првенствено на диригентски позив)
- утицај јеврејства на стваралаштво
- утицај јеврејства на присутност Малера у историјском и музиколошком канону.

Последње наведено односи се на прогон из канона, који је Малер (као и многи јеврејски уметници) доживео током и након Другог светског рата. Његов значај као ствараоца – композитора и диригента, а, уопштено говорећи, и као незаобилазне личности бечког *fin de siècle*-а, рехабилитован је и снажно уписан у званичну историју музике тек у другој половини XX века. Његова позиција у свету уметничке музике се готово радикално мењала и током композиторовог живота а и у наредним деценијама. Један од два разлога за то био је растући антисемитизам у Аустроугарском царству, нарочито његовој престоници Бечу. Други, можда мање важан, био је суштинско несхватање Малеровог „исувише модерног“ стваралаштва од стране дела стручне критике, али и публике (како током његовог живота, тако и након Малерове смрти).

Корени

Малер је рођен 1860. године у малом месту Калиште (чешки: Kaliště, немачки: Kalischt), у данашњој Чешкој Републици, тадашњој области Бохемија, која је припадала Аустријском царству. Подсетимо да је Аустријско царство постојало у периоду од 1804. до 1867. године када је, 8. јуна, склопљен споразум између Аустријанаца и Мађара о давању одређене врсте аутономије Мађарима. Из тог договора проистекла је Аустроугарска монархија која је постојала до 31. октобра 1918. године. Малер је, дакле, првих (непуних) седам година живота провео у Аустријском царству.²

Потекло је из јеврејске породице у којој је матерњи језик био немачки (и са очеве и са мајчине стране). На чешким територијама царства, Моравији и Бохемији, Јевреји су живели заједно са Чесима и осталим нејеврејским становништвом. Чешки и немачки били су једнако заступљени језици. Малер је рођен у историјском тренутку који је био повољан по јеврејску популацију Аустријског царства. Јевреји су напokon добили већину права која су уживали остали

2 Аустројску монархију не треба поистовећивати са Хабзуршком монархијом – што је неофицијелни назив за европске територије којима је владала династија Хабзбурговаца до 1918. године.

становници царства. Царским декретом из 1860. – године Малеровог рођења, Јеврејима су напoкoн oмoгућeнa јeднaкa прaвa прeд зaкoнoм, измeђу oстaлoг дaтo им је прaвo нa купoвину зeмљe (имaњa) и вeoмa вaжнo прaвo нa прeсeљeњe, oднoснo слoбoдну сeлидбу из јeднoг мeстa у другo. Пoрoдицa Малeр, кao и мнoги Јeврeји, искoристилa је oдмaх oвe мoгућнoсти и, убрзo нaкoн Малeрoвoг рoђeњa (кaдa је имaо свeгa трe мeсeцa), прeсeлилa сe у Мoрaвију, грaд Јихлaву (чeш. Јихлaвa, нeм. Iglau), нaјвeћи грaд тoг дeлa цaрствa нaкoн Брнa (чeш. Brno, нeм. Brünn). Зaнимљивo је дa свe дo 1848. гoдинe Јeврeјимa није билo дoзвoљeнo дa живe у Јихлaви. У пeриoду кaдa су сe Малeрoви прeсeлили у oвaј грaд, oн је брoјaо вeћ oкo 17 000 Јeврeјa. Дo крaјa Првoг свeтскoг рaтa Јeврeји су чинили вeћ 6,4 % стaнoвништвa грaдa. Дo шeздeсeтих гoдинa ХIХ вeкa Јихлaву је нaстaђивaлo чeшкo и нeмaчкo стaнoвништвo, a звaнични јeзик је биo нeмaчки (чeшки су гoвoрилe углaвнoм слугe). Јeврeји су дo тoг пeриoдa били сaмo пoврeмeни пoсeтиoци; oни мaлoбрoјни кoји су ту живeли нису били oргaнизoвaни у билo кoм смислу, нити су имaли звaничнo мeстo зa oкупљaњe. Јихлaвскa синaгoгa изгрaђeнa је тeк шeздeсeтих гoдинa (1863) кaдa сe вeликo брoј јeврeјскoг стaнoвништвa нaсeлиo у грaд. Зaнимљивo, јeдaн oд глaвних члaнoвa јeврeјскe зaјeдницe Јихлaвe у тoм пeриoду, кoјa је дoпринeлa изгрaдњи синaгoгe, биo је упрaвo Малeрoв oтaц Бeрнaрд. Јeврeји у oвoм дeлу цaрствa нису живeли у јeврeјским квaртoвимa, типичним зa oстaтaк цaрствa (у Бeчу је, нa примeр, тo биo пoзнaти Лeoпoлдштaт), вeћ кao и сви oстaли стaнoвници. Интeрeсaнтнo је примeтити дa су Јeврeји вeћ дo 1890. гoдинe вeликoм вeћинoм живeли у дeлoвимa цaрствa у кoјимa сe гoвoриo нeмaчки јeзик, a нe у чeшким гoвoрним пoдручјимa. Свe дo 1918. гoдинe, дoбрo пoзнaвaњe нeмaчкoг јeзикa у мoнaрхији прeдстaвљaлo је и „ствaр прeстижa, aли и мoгућнoст приступa ширoкoј eврoпскoј цивилизaцији и цaрскoм грaду (Бeчу).” (Бeнкс 1980: 21) Oсим тoгa, знaњe нeмaчкoг јeзикa oмoгућaвaлo је приступ нaјвaжнијим инфoрмaцијaмa, јeр су нaјзнaчaјнијe днeвнe и нeдeљнe нoвинe у глaвнoм грaду цaрствa билe штaмпaнe нa нeмaчкoм јeзику.

Рeлигијa је свaкaкo имaлa вaжну улогу у пoрoдичнoм живoту, прe свeгa збoг Малeрoвe мaјкe Мaри, a дaнaс сe знa и дa је вeрa Малeрoвoм oцу билa вaжнијa нeгo штo сe дo скoрa мислилo. Дe лa Грaнж тврди „Бeрнaрд Малeр је биo Јeврeјин кoмe је рeлигијa знaчилa мнoгo вишe нeгo штo су нaм тo прикaзали биoгрaфи њeгoвoг синa” (Дe лa Грaнж 1973: 21). Тaкoђe, прeмa истoм извoру, Бeрнaрд Малeр је биo вaжaн члaн јeврeјскe зaјeдницe, a 1878. гoдинe изaбрaн је зa члaнa шкoлскoг oдбoрa, дoк је кaнтoр (хaзaн) синaгoгe биo кум њeгoвoј ћeрки (Малeрoвoј сeстри) Јустини. Ипaк, пoрoдици Малeр вeрa није билa знaчaјнa у тoликoј мeри кao штo је тo билa мeђу Јeврeјимa кoји су живeли у пoсeбним јeврeјским квaртoвимa кoји су пoстojали у вeћини грaдoвa цaрствa. Зaнимљивo, у пoрoдичним писмимa рeлигијa сe гoтoвo нe спoмињe, a o нaчину нa кoји су у кући oбeлeжaвaни вeрски прaзници и нa кoји је пoрoдицa прaктикoвaлa јудaизaм Малeр скoрo дa није гoвoриo. Oнo штo је oстaлo зaбeлeжeнo јeстe дa је Малeр кao дeчaк пoсeћивao синaгoгу сa мaјкoм. Јeднa oд нaјрaнијих aнeгдoтa и причa вeзaних зa музику из њeгoвoг дeтињствa вeзaнa је упрaвo зa синaгoгу. Дoнaлд Мичeл (aли и мнoги други aутoри) рaдo пoмињу ситуaцију кaдa је Малeр, кao вeoмa мaли, први пут сa мaјкoм пoсeтиo синaгoгу. Слoшaјући химну кoју су вeрници пeвaли, прeкинуo их је рeчимa „тишe! тишe! ужaснo је!”, a пoтoм, кaдa су сви глaсoви утихнули, пoчeо из свe снaгe дa пeвa (Мичeл 2003:79). Вaжнoст oвe aнeгдoтe није сaмo у рaнoм искaзивaњу Малeрoвe нaдaрeнoсти зa музику, вeћ и у чињeници дa је синaгoгa

била једно од места у којима је он слушао музику и „упијао” звуке који су касније налазили место у његовој уметности.

Малер је, дакле, одрастао у јеврејској породици, у граду у ком се јеврејска заједница тек полако формирала. Као Аустријанац Јеврејин у Чешкој, којем је матерњи језик немачки – био је прототип становника овог дела монархије. Одрастао је у мултинационалној средини мултинационалног царства, а такво детињство нагнало га је да рано формира став који најбоље објашњава једна од његових најцитиранијих изјава: „Ја сам троструки бескућник: као Чех међу Аустријанцима, као Аустријанац међу Немцима и као Јеврејин у целом свету” (Бенкс 1980: XII). Наведени став је, нажалост, само потврђивао све више током живота.

Период живота и рада у Бечу

Најдужи и свакако најзначајнији период Малеровог живота везан је за Беч. Од одласка на студије, па све до одласка у Америку, 1907, у којој је провео четири последње године живота, Малеров пословни и лични живот био је везан првенствено за овај град. Период *fin de siècle*-а често се назива златним добом Беча. Било је то време процвата самог града у архитектонском смислу, уметности, науке, другим речима – Беч је био обећани град. Па ипак, пола века од доношења царског декрета, бити Јеврејин у овом граду био је изазов. Поређења ради, у Моцартово време, у Бечу је било свега четрдесетак јеврејских породица. Јеврејска популација је са 2,2% (или око 6 000 становника), 1860. године (године Малеровог рођења), до 1900. године порасла на готово 9% (или око 147 000 становника) (Кравит 2002: 92).

„Узмите звук Штраусовог валцера; додајте томе различите асоцијације евоциране насловима као *На лејом њавом Дунаву, Вино, Жена и ђесма* [...] покријте то велом сентименталности из оперета и филмова и носталгијом, попрскајте додатно шећером и резултат ће бити – још увек популарна представа Беча на прелому векова” (Шницлер 1954: 95). Овако је Хенри Шницлер, половином XX века, описао (до тада, али и много касније) најраспрострањенију представу Беча XIX и почетка XX века. Међутим, та представа је мит. Беч – престоница уметности и културе – иза своје беспрекорне фасаде крила је нешто што би се упрошћено могло назвати политичким, друштвеним и културалним хаосом. Растућа нетрпељивост према Јеврејима и формирање антисемитизма били су горућа друштвена и политичка питања у Бечу друге половине XIX века. Иако је, у исто време, доживљавао процват и у Немачкој и у Француској, у Аустрији је антисемитизам као идеолошка снага достигао свој најјаснији облик. Антисемитизам је у деветнаестовековној Европи, а нарочито у Аустрији и Бечу, у ком је званично устоличен као нова догма 1870. године, био надахнут религиозном нетрпељивошћу према Јеврејима, али бити Јеврејин био је пре свега расни и национални проблем. Хана Арент ову чињеницу објашњава двоструком политиком коју је Аустроугарска монархија, а затим аустријска национална држава, водила према Јеврејима (нетрпељивост према јеврејској интелигенцији и симпатије према пословној класи Јевреја). Оно што се као последица пуке легитимације (не можемо рећи прихватања, јер га суштински није било) Јевреја средином XIX века догодило у Аустрији јесте да се раст јеврејске интелигенције дешавао фантастичном брзином. Новонастала група, коју је чинила јеврејска интелектуална елита, тежила је инклузији у нејеврејско друштво. Ипак, иако кроз XIX век можемо пратити бечке интелектуалце и уметнике Јевреје за које данас зна цео свет (попут

Сигмунда Фројда и самог Малера) – важно је поменути да су они ипак били у мањини. Кроз питање националности, које се као важно јавило у XIX столећу – питање Јевреја постало је још комплексније. Стављен је знак једнакости између нечега што је политичко питање и онога што је тада био друштвени концепт.

У Аустрији (овде се првенствено мисли на Беч) је јеврејска интелигенција у потпуности формирана тек крајем XIX века. Тако је, заправо, већ прва генерација културне елите у потпуности осетила последице антисемитизма. Хана Арент каже:

Уместо да су одређени националношћу или религијом, Јевреји су се претворили у друштвену групу чији су чланови имали извесне психолошке особине за које се претпостављало да укупно чине „јеврејство”. Другим речима, јеврејство је постало психолошки квалитет, а јеврејско питање се сваком Јеврејину посебно наметнуло као лични проблем. (Арент 1998: 67)

Управо ове речи објашњавају ситуације у којима се налазио Малер. Као један од прихваћених јеврејских појединаца, Малер је често доживљавао непријатности у виду музичких критика које су више објашњавале његов „јеврејски ход” или начин рада са оркестром него музику и извођење. Једнако тенденциозне су биле тада карикатуре у штампи. У културалној клими Беча, с краја XIX века, веома важну улогу имале су новине и часописи. На тај начин се помодарство (ма на шта да се оно односило) веома брзо и лако ширило. Антисемитизам је манифестован кроз текстове (на пример управо стручне музичке критике), али и кроз веома популарне карикатуре, што је постало нека врста новог „модерног спорта”, како је ова делатност често карактерисана. Постоји и велики број карикатура у којима је исмејана Малерова „јеврејска разлика”, у дириговању на пример – дакле, све разлике које нису наилазиле на одобравање публике или критике приписиване су првенствено – јеврејству.

Слика 1. Карикатура Фрица Гареиа из 1897. године која „коментарише” Малерово енергично дириговање

Ипак, сва Малерова извођења Вагнерових опера (а био их је заста импозантан број) окарактерисана су као најбоља до тада и „истински вагнеријанска”. Свакако је, дакле, да нису сва критика и штампа биле исполитизоване; ипак, како је тензија због антисемитизма расла, тако је расла и негативна критика према Малеру, која је кулминирала непосредно пред његово подношење оставке, 1907. године. Са друге стране, ма колико узнемирујуће да су биле – антисемитске критике су биле реткост. То се није дешавало свакодневно и, најчешће, није долазило од заиста цењених музичких критичара. Такође, Малерова позиција директора Бечке опере није га начинила изложенијим, већ га је донекле штитила. Она је подразумевала да иза Малера, симболички, стоји читава армија људи из струке, уметности генерално, као и из интелектуалне елите ондашњег Беча. Важно је приметити и да је јеврејски утицај био приличан у већини бечке дневне штампе, док је антисемитска штампа која је укључивала музичку критику била у мањини.

Лако је закључити да се о његовој суштинској прихваћености нашироко може дискутовати. Јеврејски угледници били су базе јеврејских заједница, а опет, парадоксално, нису им припадали – зато што су били прихваћени од стране нејевреја. Тако је долазило до парадокса, као у случају Густава Малера – остајали су донекле удаљени како од нејеврејског тако и од јеврејског друштва.

И као што је то тврдила Арентова, Малер је, као и већина тада, своје јеврејство схватао као лични проблем. Иако је читавог живота тврдио да је музика његова једина религија, Малер је, крајем XIX века, 23. фебруара 1897. године, у Хамбургу, прешао у католицизам (самовољно покрштавање Јевреја било је масовно у том периоду). Године 1897, када је на чело Беча, као градоначелник, дошао чувени Карл Луега, са својом антисемитском платформом, ово је била прва званична победа антисемитизма у овом граду и почетак формирања нове догме. Па ипак, исте те године, Малер је добио најважнији ангажман у својој каријери – именован је за директора Бечке дворске опере – једне од најважнијих институција културе аустријске државе и Европе уопште. Како је ово било могуће у датим околностима? Доћи на поменуту позицију било је тешко и без антисемитизма. Ова престижна позиција сматрана је врхунцем успеха. Малер није био сам – највећу подршку и помоћ добио је од старијег колеге Јоханеса Брамса. Па ипак, Брамсов углед није био толико важан ван света уметности. Кључ је у томе што је водећег човека дворске опере постављао лично цар Франц Јозеф, који је био велики противник нове антисемитске догме. Ипак, услов је био промена вере. Ово нас свакако наводи на преиспитивање става по ком је Малер, као Јеврејин, жртва такозваног „новог” антисемитизма Карла Луегеа. У периоду у ком је Малер био директор опере, антисемитизам је као догма брзо јачао, те се притисци на Малера наводе као основа његове оставке, 1907. године, и његовог пресељења у Америку исте године. Ипак, и овај широко утврђени став треба изнова сагледати. Постојало је још много чинилаца који су помогли, или макар само убрзали овакав композиторов поступак: његова лична, породична трагедија (смрт старије ћерке Марије исте те године), критике од стране извођача због Малерове перфекције и радне дисциплине. Наравно, притисак стручне критике, која се обрушавала како на његово дириговање, тако и на његове композиције, временом је јачао. Међутим, оно што је било одлучујуће, сазнајемо из преписке Малера и Рихарда Штрауса – то је немогућност да Штраусову оперу *Салом* постави на сцену Дворске опере. Две године Малер се са одборима опере борио за ово дело, верујући да је у питању будућност оперске уметности. Цензори нису попустили ни након тог времена, а Малеру је то била кап која је прелила чашу. Сматрао је да сарадња са

људима који не прихватају ништа ново не води никуда. Баш у то време стигла је понуда из Њујорка – ангажман у Метрополитен опери и слободних пет месеци годишње за компоновање. Узимајући у обзир све претходно наведено, сасвим је разумљиво да Малер није дуго размишљао о овој понуди. Дакле, проблем његовог јеврејства није био пресудан фактор за давање оставке иако се у литератури често наилази управо на овај став.

Како ништа није црно-бело, пример Густава Малера одличан је показатељ двоструке политике Аустрије према Јеврејима и игре коју су међусобно морали да играју. Из свега се да закључити да је културална клима према Јеврејима наводно била једнака оној према нејеврејима – закони и прописи донели су Јеврејима, 1867. године, иста политичка и друштвена права као и нејеврејима. Ипак, Јеврејима су, као раси, приписане одређене психолошке, па чак и физичке особине, које су „осетљивом” бечком друштву, у овом случају бечким конзументима уметности, сметале, те су веома често оне биле довољан разлог за нечију потпуну дискриминацију или дискриминацију његове уметности. Постојала су, назовимо их – неписана правила, која су веома поштована од стране „чистокрвних” Аустријанаца.

На случају Густава Малера, видели смо да су Јевреји, ма колико прихваћени од стране друштва, били у константној борби са растућом агресивношћу национализма током *fin de siècle* периода. Тако је, почетком XX века, негативно расположење према Јеврејима, након кратког периода наводне једнакости, постало веома јавно и легално, те је тако Малер нагло постао „композитор чијим венама тече јеврејска крв”, док је, само деценију раније, био романтичарски представљан као „композитор кроз чију крв безумно јурца креативност”. Интелектуалци и уметници цењени су према два различита критеријума: етничком и уметничком. Уколико би дакле пали на етничком делу испита – њихова уметност или достигнућа су једноставно цензурирана. Малер је један од оних који су говорили музички немачки језик, али са превише јаким акцентом.

Мајкл Стајнберг бављење овим историјским периодом објашњава веома једноставно: „бечки *fin de siècle* је незгодан посао” (Стајнберг 1988: 9); „Писци и музичари који су били дошљаци добро су разумели, како то само они могу, динамику амбиваленције, носталгије и пародије у развоју грађанског културног идентитета Беча током последње четвртине XIX века” (Ботштајн 1999: 13). Малер спада управо у ову групу људи, групу аутсајдера (Јеврејин, и то из чешког дела царства), без обзира на све успехе, које су симпатизери антисемитизма увек тако доживљавали. Занимљиво је да је у XIX веку сматрано да су Јевреји посебно подложни носталгији и да је неприпадање њихово природно стање: „чак и они који имају веома ограничено сећање на традиционални јеврејски начин живота склони су потпуно природном осећању измештености, носталгије и меланхолије” (Хес 2007: 579). Међутим, занимљиво је то да Малер никада није посустао. Никада није поверовао у то да је за некога аутсајдер. Никада се није идентификовао са неасимилованим Јеврејима. Никада, заправо, сам себе није идентификовао до краја као Јеврејина у улози жртве. Иако потпуно свестан те чињенице, никада је није сматрао одлучујуће важном све док није почео да трпи непријатности због свог порекла. Чинило се да га, макар и протоколарни, прелазак у католицизам, није уздрмао. До краја је једина религија за њега била музика. Па ипак, Малер пише о формалној промени вере: „Не кријем истину...када кажем да ме је овај поступак, који сам начинио из инстинкта самоочувања и који сам дуго одлагао, коштао много” (Де ла Гранж 1973: 414). Парадоксално, на поступак који

му је донео значајан унутрашњи конфликт, Малер се одлучио због тежње да се врати у домовину (из Хамбурга).

Након деценије на месту директора Бечке дворске опере, Малер је поново напустио Беч. Овај пут својевољно и делом због тога што је клима према Јеврејима, без обзира на њихов значај у друштву, постајала све тежа. Његово јеврејство није заборављено ни након његове смрти, 1911. године. У деценијама пред Други светски рат Малерова дела су склањана са репертоара на којима готово да нису ни имала прилику да заживе. Захваљујући појединцима–ентузијастима, пре и након Другог светског рата (Вилијему Менгелбергу, Бруну Валтеру, Леонарду Бернштајну...), Малер, као композитор, није уклоњен из историјског канона. Кроз музиколошки канон последњих деценија се све више открива утицај јеврејског културног идентитета на Малерово стваралаштво. Велике теме, везане за то на који начин ми у његовим делима (и којим делима) чујемо или препознајемо Малерово јеврејство, отварају мноштво питања. Но, утицај јеврејског идентитета, културе, јудаизма, су једна тема. Јеврејство као свеукупност наведеног, у контексту бечког периода на прелому векова, је сасвим друга ствар, коју и даље откривамо.

Литература (избор)

- Арент 1998: Н. Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća.
- Бенкс 1980: Р. Banks, *The Early Social and Musical Environment of Gustav Mahler*, St. John's College, Trinity.
- Ботштајн 1999: L. Botstein, „Gustav Mahler's Vienna”, u: Donald Mitchell & Andrew Nicholson (ur.), *The Mahler Companion*, Oxford, Oxford University Press.
- Де ла Гранж 1973: Н. L. de la Grange, *Mahler*, Vol. I, Garden City, N.Y., Doubleday & Co.
- Кравит 2002: Е. F. Kravitt, *Mahler, Victim of the 'New' Anti-Semitism Journal of the Royal Musical Association*, Vol. 127, No. 1, 72–94.
- Лазаревић 2017: А. Lazarević, *Glasovi sveta detinjstva i/ili sećanja u simfonijskom stvaralaštvu Gustava Malera*, докторска дисертација, ФМУ, Београд.
- Мичел 2003: D. Mitchell, *Gustav Mahler: The Early Years*, Woodbridge, The Boydell Press.
- Стајнберг 1988: М. Steinberg, „Jewish Identity And Intellectuality In *Fin-de-Siècle* Austria: Suggestions for a Historical Discourse”, *New German Critique*, No. 43.
- Хес 2007: J. M. Hess, „Leopold Kompert and the Work of Nostalgia: The Cultural Capital of German Jewish Ghetto Fiction”, *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 97, No. 4.
- Шницлер 1954: Н. Schnitzler, “‘Gay Vienna’ – Myth and Reality”, *Journal of the History of Ideas*, No. 15.

JEWISHNESS OF GUSTAV MAHLER

Summary

Emergence of generation of brilliant Jewish musicians, writers and thinkers in Vienna was fast and continuously during second half of the XIX century. Gustav Mahler, among them, was appointed director of the Viennese Court Opera. He thus achieved the highest musical positions in a city outstanding for its musical tradition. The 'new sort' of anti-Semitism that developed in Vienna in the *fin de siècle* period was of a special variety. However, when Mahler converted to Catholicism, racial strains altered greatly. A new racist dogma arose, which perceived Mahler's appointment as part of a conspiracy of Jews to dominate Germans. The reasons why Mahler resigned as director of the Vienna Court Opera involve many more factors and subtleties, even concerning the expression of anti-Semitism. What it meant (for Mahler) to be a Jew in Austrian Empire? It is on these elements that this article attempts to shed light. This work seeks to illuminate Mahler's Judaism from different angles, everything that it directly and indirectly influenced, as well as the composer's personal position on this issue, which we find in his correspondence with friends and family members.

Keywords: Gustav Mahler, Judaism, impact on life and work, Vienna, anti-semitism

Anja Z. Lazarević Kocić

